

13. Перший Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
14. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. / Т.І. Фулей. – К., 2015. – 208 с.
15. Моніка Карсс-Фріск. Право на власність: питання імплементації статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 685–722.
16. Федорчук Д., Бредова Г. Особливості захисту прав інвесторів у практиці Європейського суду з прав людини / Д. Федорчук // Правничий часопис Донецького університету. – 2005. – № 2(14). – С. 41.
17. Варламова И. Верховенство права – базовый принцип европейской системы защиты прав человека / И. Варламова // Конституционное право. Восточноевропейское образование. – 2002. – № 3. – С. 161.
18. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Є.О. Мічурін. – К., 2009. – 464 с.
19. Дедов Д.И. Общеправовой принцип соразмерности и ограничение свободы предпринимательства / Д.И. Дедов // Вестник Московского ун-та: Серия 11, Право. – 2002. – № 6. – С. 22–28.

УДК 347.44+3.073.6]:378(477)

ДЗЮБЕНКО О.Л.

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу поняття та ознак послуг вищої освіти в Україні як предмета договорів про надання послуг, з одного боку, та об'єкта ринку послуг вищої освіти, – з іншого. Водночас у статті проведена видова класифікація послуг вищої освіти в Україні на підставі аналізу та систематизації позицій вчених та норм чинного законодавства України.

Ключові слова: послуги вищої освіти в Україні, ринок послуг вищої освіти, класифікація послуг вищої освіти в Україні.

Статья посвящена анализу понятия и признаков услуг высшего образования в Украине как предмета договоров об оказании услуг, с одной стороны, и объекта рынка услуг высшего образования, – с другой. В то же время в статье проведена видовая классификация услуг высшего образования в Украине на основании анализа и систематизации позиций ученых и норм действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: услуги высшего образования в Украине, рынок услуг высшего образования, классификация услуг высшего образования в Украине.

This article analyzes the concept and characteristics of services of higher education in Ukraine as a subject of service contracts, on the one hand and the object market for higher education – on the other. However, in the article the species classification services of higher education in Ukraine on the basis of analysis and systematize positions of scientists and current legislation of Ukraine.

Key words: services of higher education in Ukraine, market for higher education services, classification services of higher education in Ukraine.

Вступ. На сучасному етапі розвитку Української держави потребує детального аналізу поняття послуг вищої освіти, які є предметом договорів про надання послуг та, водночас, об'єктом ринку послуг вищої освіти в Україні, що зумовлене зростанням ролі та значення вищої освіти в країні та відсутністю комплексного дослідження вказаного поняття.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз поняття та ознак послуг вищої освіти в Україні як предмета договорів про надання послуг, з одного боку, та об'єкта ринку послуг вищої освіти – з іншого, а також проведення класифікації послуг вищої освіти.

Дослідженню договорів про надання послуг присвятили свої праці чимало українських цивілістів, зокрема: Боброва Д.В., Борисова В.І., Дзера О.В., Красіліч Н.Д., Кройтор В.А., Кузнєцова Н.С., Лозінська С.В., Майданик Р.А., Стефанчук Р.О., Харитонов Є.О., Шевченко Я.М., Шишка Р.Б. та інші. При цьому поняття, ознаки та види послуг вищої освіти досліджували: Вельчева Н.І., Война Г.Г., Григанська С.В., Дарманський М.М., Огаренко В.М., Тищенко Г.А. та інші.

Результати дослідження. Освіта є однією з найважливіших сфер суспільства. Так, як вірно зазначає В. Куценко, послуга освіти – це товар особливого роду, який має не тільки ціну, що виражає його конкретну корисність для конкретного споживача на ринку, але і загальну корисність у вигляді безпосередньо накопичуваного людською цивілізацією наукового знання [1, с. 29].

У контексті досліджуваної тем, актуалізується необхідність дослідження поняття «послуги» в цілому та «послуг вищої освіти» зокрема.

Варто відзначити, що не лише серед цивілістів існує неоднозначне трактування послуги та її властивостей [2, с. 297]. Так, на думку Т.Є. Оболенської, виробництво послуг відрізняється від матеріально-речового виробництва значно більшою близькістю до кінцевого споживання благ. Виробництво багатьох видів послуг співпадає в часі і просторі з їх споживанням. Воно виступає в симбіозній формі «споживчого виробництва» як діяльності і, отже, не залишає дотикових результатів [3, с. 21]. Протилежну позицію стосовно розуміння послуги висловлює у своїй праці В. Євтушенко, оскільки трактує послугу як вид діяльності, роботу, у процесі виконання яких не створюється новий, раніше не існуючий матеріально-речовий продукт, але змінюється якість уже наявного, створеного продукту [4, с. 50]. Ф. Котлер, у свою чергу, стверджує, що виробництво послуг може бути, а може і не бути пов'язане з товаром в його матеріальному вигляді. Послуги, на думку останнього, неловимі, невіддільні від джерела, непостійні в якості і не зберігаються [5, с. 37]. Аналізуючи зазначені позиції вчених, можна зробити висновок, що результатом послуги є матеріально-речовий продукт, тобто річ, що належить до матеріального світу. Проте вказане твердження суперечить нормам чинного цивільного законодавства, оскільки послуга є предметом договорів про надання послуг, а робота, відповідно, – предметом договорів підряду.

Так, послуга як предмет договорів про надання послуг характеризується такими ознаками: послуга надається в процесі вчинення певних дій або здійснення певної діяльності виконавцем; послуга є нематеріальним благом; послуга безпосередньо пов'язана з особою виконавця послуги; послуга споживається (реалізується) в процесі її надання; результат послуги є немайновим та корисним; послуга задовольняє як особисті потреби замовника, так і потреби суспільства [2, с. 297].

У контексті досліджуваної теми варто акцентувати увагу на тому, що освітні послуги мають відповідати загальним ознакам послуг, але при цьому необхідно виділити ті ознаки, які притаманні саме послугам освіти та відмежовують їх від інших послуг, які надаються в різних сферах суспільного життя, зокрема: медичних, соціальних, фінансових, тощо.

Так, під ринком освітніх послуг І.О. Жарська та В.М. Неткова розуміють матеріальні взаємовідносини учасників навчального процесу: ті, хто навчаються, організації, які надають освітні послуги, а також фізичні і юридичні особи, які їх оплачують і якимось чином регламентують [6]. В.М. Огаренко, у свою чергу, акцентує увагу на тому, що багато хто розуміє освітню послугу саме як діяльність навчального закладу [7, с. 47]. При цьому Т. Петрова зазначає, що послуги освіти представляють собою систему знань, умінь і навичок, які використовуються з метою задоволення різноманітних освітніх потреб особистості, суспільства, держави [8, с. 5].

В. Александрова у своєму дослідженні акцентує увагу на ознаках освітніх послуг, серед яких виділяє такі: нематеріальний характер; невіддільність від суб'єкта надання; активну участь суб'єкта споживання в процесі надання послуги; неоднорідність і мінливість якості; інерційність у прояві корисного ефекту; централізованість надання; правова регламентованість; підвищена інтелектуальність [9, с. 156].

Вищезазначені підходи розуміння послуг у цілому та послуг вищої освіти зокрема надають можливість виокремити ознаки, притаманні саме досліджуваному поняттю. Так, на нашу думку, послуги вищої освіти характеризуються такими ознаками:

1) є нематеріальним благом, яке споживається (реалізується) в процесі його надання та регламентується законодавством України;

2) надаються вищими навчальними закладами різних форм власності, які створюються виключно з метою їх надання;

3) передбачають активну участь суб'єкта споживання в процесі надання послуги;

4) задовольняють як особисті потреби замовника (розвиток особистості, набуття відповідних знань, умінь, навичок з обраної спеціальності), так і всього суспільства, держави.

Проведений аналіз дозволяє навести дефініцію досліджуваного поняття. Так, під послугами вищої освіти варто розуміти регламентовану законодавством України діяльність вищих навчальних закладів, які надають систему знань, умінь і навичок споживачу з метою задоволення його особистих потреб, суспільства та держави.

Досліджуючи послуги вищої освіти, варто зазначити, що остання є, з одного боку, предметом договорів про надання послуг, а з іншого – об'єктом ринку послуг вищої освіти, оскільки ринок послуг вищої освіти слід розглядати як взаємовідношення учасників навчального процесу.

Як вірно зазначає І.Ф. Прокопенко, необхідною складовою функціонування ринку послуг вищої школи є наявність суб'єктів ринкових відносин, які, будучи економічно та юридично незалежними, можуть вступати в рівноправні партнерські відносини з приводу купівлі-продажу освітніх послуг. При цьому одні мають на меті одержання прибутку, інші – здобуття освіти. Особливістю даного ринку, як зазначає автор, є те, що споживачами певної освітньої послуги можуть виступати одночасно держава (в особі Міністерства освіти і науки України), різні підприємства, що приймають на роботу молодих спеціалістів, та приватні особи, що безпосередньо отримують освітню послугу [10, с. 10]. Так, ринок освітніх послуг вищої школи розкриває взаємовідносини сукупності економічних суб'єктів, об'єднаних єдиною метою надання й отримання професійної освіти, спрямованої на реалізацію економічних і соціальних інтересів особистості та суспільства [10, с. 5].

Виконавцями послуг вищої освіти є вищі навчальні заклади, які утворюються у формі державної, комунальної, приватної установи і працюють на засадах неприбутковості (ч. 1 ст. 26 Закону України «Про вищу освіту»). При цьому юридична особа (крім наукової установи) набуває статусу вищого навчального закладу з моменту отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про вищу освіту») [11].

Діяльність вищих навчальних закладів регулюють нормативно-правові акти різної юридичної сили, зокрема: Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р.; Постанова КМУ «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти» від 30.12.2015 р. № 1187; Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 24.12.2003 № 847; Постанова КМУ «Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах» від 9.08.2001 р. № 978 тощо.

Слід зазначити, що певні вимоги можуть встановлюватись і до замовників ринку освітніх послуг. Так, лише фізичні особи (громадяни України; іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах) мають право на здобуття вищої освіти, відповідно до ст. 4 Закону України «Про вищу освіту», тобто можуть бути замовниками освітніх послуг.

У зв'язку із цим законодавство висуває додаткові вимоги до навчальних закладів, що надають послуги вищої освіти іноземцям. До них належать:

1) наявність правової бази, що регламентує в'їзд іноземців в Україну з метою навчання, їх перебування в Україні та виїзд на батьківщину;

2) наявність системи набору на навчання іноземців (офіційні угоди з іноземними партнерами тощо);

3) наявність паспортно-візової служби для обслуговування іноземців (допускається обслуговування на підставі договорів);

4) наявність системи медичного обслуговування іноземців, страхування їх здоров'я;

5) наявність об'єктів проживання іноземців та служби безпеки (п. 3.1 Ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 24.12.2003 № 847) [12].

Проведений аналіз норм чинного законодавства України, праць відомих вчених щодо розуміння ними поняття та ознак послуг вищої освіти надав можливість сформулювати власне авторське визначення поняття «ринок послуг вищої освіти в Україні».

Так, під ринком послуг вищої освіти в Україні слід розуміти взаємовідносини учасників навчального процесу з приводу надання (отримання) послуг вищої освіти з метою задоволення економічних та соціальних інтересів учасників навчального процесу, суспільства та держави.

З метою всебічного аналізу поняття послуг вищої освіти актуалізується необхідність дослідження видів послуг вищої освіти.

Так, Г.А. Тищенко всі послуги, що надаються вищою школою, умовно розділяє на три великі групи. До першої групи теоретик відносить безпосередньо освітні послуги, що відповідають навчальним програмам і державним освітнім стандартам (навчання українських та іноземних студентів; отримання другої та наступної спеціальності; підготовка аспірантів і докторантів; навчання за індивідуальними планами тощо).

До другої групи, на думку автора, відносяться додаткові освітні послуги, які не передбачені відповідними освітніми програмами й державними стандартами, але які підвищують якість та ефективність основного освітнього процесу:

- 1) курси з підготовки до вступу у вищі навчальні заклади, з вивчення іноземної мови, підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів за новим фахом;
- 2) вивчення спеціальних курсів понад години програми певної дисципліни, передбаченої навчальним планом;
- 3) організація факультативів із навчання, які не може бути виконано в рамках державного стандарту;
- 4) виконання науково-дослідних робіт на замовлення підприємницьких структур і державних установ й організацій.

До третьої групи науковець відносить супутні послуги, що не відносяться безпосередньо до освітнього процесу, але сприяють задоволенню побутових і культурних потреб студентів і викладачів. До цих послуг належать діяльність з забезпечення студентів і викладачів харчуванням, проживанням, медичним і культурним обслуговуванням, надання побутових послуг, організації автомобільних стоянок тощо [13, с. 86].

Н. Спирина, у свою чергу, пропонує на ринку послуг вищої освіти розрізняються послуги з різною рентабельністю, а саме:

- 1) високорентабельні послуги, зміна цін на які веде до швидкого зростання пропозиції (курси перепідготовки, підготовки до ліцензування і т. ін.);
- 2) послуги середнього рівня рентабельності, де пропозиція пропорційна ціні (додаткова освіта, перша професійна освіта з економічних, гуманітарних та юридичних спеціальностей);
- 3) послуги з високими витратами, де пропозиція зростає лише при високому рівні ціни (технічні спеціальності, магістратура тощо) [14, с. 69].

Водночас варто зазначити, що, на нашу думку, ще одним критерієм класифікації послуг вищої освіти має бути оплатність послуг. Так, залежно від оплатності послуги вищої освіти слід поділяти на безоплатні та, відповідно, оплатні, причому останні передбачені виключно законодавством України.

Постанова КМУ України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» від 27.08.2010 р. № 796 встановлює перелік платних послуг у таких сферах: освітньої діяльності; наукової та науково-технічної діяльності; міжнародного співробітництва; охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту; побутових послуг; житлово-комунальних послуг, а також інші платні послуги, зокрема: надання в оренду будівель, споруд, окремих тимчасово вільних приміщень і площ, іншого рухомого та нерухомого майна або обладнання, що тимчасово не використовується в освітній, навчально-виховній, навчально-виробничій, науковій діяльності, в разі, коли це не погіршує соціально-побутових умов осіб, які навчаються або працюють у навчальному закладі; друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії; виробництво та реалізація продукції громадського харчування, організація її споживання; забезпечення оформлення атестатів доцента, професора, старшого наукового співробітника, свідоцтв про закінчення аспірантури, докторантури, інших документів про освіту та вчені звання, їх дублікатів в установленому законодавством порядку; забезпечення оформлення документів про освіту державного зразка в установленому законодавством порядку; здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності згідно із законодавством; розроблення, впровадження та обслуговування проектів мультимедійних аудиторій, конференц-залів, Інтернет-кафе тощо [15].

Водночас необхідно звернути увагу на те, що перелік платних послуг, які надаються в вищих медичних закладах освіти, встановлено Постановою КМУ України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» від 17.09.1996 р. № 1138. Так, до послуг, що надаються згідно з функціональними повноваженнями вищими медичними навчальними закладами та науково-дослідними установами, належать такі: отримання вищої медичної освіти у випадках, коли абітурієнт уже одержав вищу освіту з іншої спеціальності; навчання іноземних і вітчизняних студентів на умовах контракту з фізичними та юридичними особами в межах ліцензованого обсягу підготовки; поглиблене навчання окремих предметів понад обсяг навчального плану, вивчення різних напрямів нетрадиційної медицини; надання послуг по легалізації документів про медичну (фармацевтичну) освіту, проведення наукової та науково-технічної експертизи тощо [16].

Досліджуючи особливості договорів про надання послуг, особливу увагу слід звернути на те, що в договорі можуть бути передбачені як основні послуги, так і додаткові. Так, відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування, в тому числі мають право надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства [11].

Таким чином, можна стверджувати, що розмежування послуг вищої освіти в Україні можна проводити за критерієм їх важливості на основні та, відповідно, додаткові. Безсумнівно, додаткові послуги є оплатними, а порядок їх надання регулюється чинним законодавством.

Так, керівники вищих навчальних закладів, відповідно до п. 2 Наказу МОН України №166 від 19.02.2015 р. «Про деякі питання оприлюднення інформації про діяльність вищих навчальних закладів», зобов'язані забезпечувати розміщення інформації, яка підлягає обов'язковому оприлюдненню на офіційних веб-сайтах вищих навчальних закладів про надання додаткових освітніх послуг [17]. Наприклад, у Національному університеті водного господарства та природокористування відповідно до Наказу «Про затвердження положення про надання додаткових платних послуг у Національному університеті водного господарства та природокористування» від 16.02.2016 р. № 57 встановлений перелік платних послуг у сфері освітньої діяльності; у сфері наукової та науково-технічної діяльності; у сфері міжнародного співробітництва; у сфері охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту; у сфері побутових послуг; у сфері житлово-комунальних послуг; інші послуги [18].

Висновки. Дослідження позицій відомих вчених щодо розумінні ними поняття та ознак послуг вищої освіти в Україні дозволило сформулювати власне авторське визначення поняття послуг вищої освіти в Україні, а також через призму аналізу ознак послуг як предмета договору про надання послуг виокремити ознаки, притаманні саме послугам вищої освіти. З'ясовано, що послуги вищої освіти є предметом договорів про надання послуг та, водночас, об'єктом ринку послуг вищої освіти, під яким слід розуміти взаємовідносини учасників навчального процесу з приводу надання (отримання) послуг вищої освіти з метою задоволення економічних та соціальних інтересів учасників навчального процесу, суспільства та держави. При цьому розглянуті нормативно-правові акти, які регулюють діяльність учасників ринку послуг вищої освіти в Україні, тобто виконавців та, відповідно, замовників. У статті проводиться видова класифікація послуг вищої освіти в Україні за різними критеріями, зокрема: залежно від рентабельності послуги вищої освіти поділяються на високорентабельні послуги, послуги середнього рівня рентабельності та послуги з високими витратами; залежно від оплатності, послуги вищої освіти слід поділяти на безоплатні та, відповідно, оплатні; залежно від важливості послуг вищої освіти доцільно розрізняти основні та, відповідно, додаткові послуги вищої освіти, які завжди є оплатними.

Список використаних джерел:

1. Данилишин Б. Ринок освітніх послуг: основні тенденції та шляхи модернізації / Б. Данилишин, В. Куценко // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 28–34.
2. Дзюбенко О.Л. Особливості та види договорів про надання послуг / О. Л. Дзюбенко // Митна справа. – 2012. – № 6(84). – С. 294–299.
3. Оболенська Т.Є. Маркетинг у сфері освітніх послуг [Текст] : автореф. дис. док. ек. Наук : 08.06.02. / Т.Є. Оболенська. – Харків, 2002. – 31 с.
4. Євтушенко В. Маркетинг освітніх послуг у системі вищої освіти України / В. Євтушенко, Н. Бутенко // Вища освіта України. – 2004. – № 3 – С. 49–55.
5. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер : пер. с англ. – СПб. : Питер, 1998. – 644 с.
6. Жарська І.О. Сучасний стан і тенденції ринку освітніх послуг в Україні: статистичні

оцінки / І.О. Жарська, В.М. Неткова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2404/1B8.pdf>.

7. Огаренко В.М. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку освітніх послуг: [монографія] / В.М. Огаренко. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 328 с.

8. Петрова Т. Ринок освітніх послуг і ринок праці: проблеми взаємозв'язку і взаємодії / Т. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 4. – С. 3–18.

9. Александров В. Освітня послуга: суть та моделі якості / В. Александров // Освіта і управління. – 2006. – №1(9). – С. 156–164.

10. Прокопенко І.Ф. Розвиток і модернізація ринку послуг вищої освіти в Україні / І.Ф. Прокопенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка» – 2013, вип. 13. – С. 5.

11. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Голос України. – 2014. – № 148.

12. Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 24 грудня 2003 р. № 847. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3. – Ст. 154.

13. Тищенко Г.А. Особенности и классификация услуг высшего профессионального образования / Г.А. Тищенко // Вестник ХГАЭП. – 2010. – № 2(47). – С. 83–88.

14. Спирина Н.А. Брендинг образовательных услуг: понятие, особенности, основные элементы / Н.А. Спирина // Научный вестник Уральской академии государственной службы: политология, экономика, социология, право. – 2009. – № 7. – С. 68–73.

15. Перелік платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 67. – Ст. 2410.

16. Перелік платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1138 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF/>.

17. Про деякі питання оприлюднення інформації про діяльність вищих навчальних закладів : затв. Наказом МОН України від 19 лютого 2015 р. № 166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2668&Itemid=712&lang=uk.

18. Положення про надання додаткових платних послуг у Національному університеті водного господарства та природокористування : затв. Наказом Національного університету водного господарства та природокористування від 16 лютого 2016 р. № 57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuwm.edu.ua/publiczna-informacija/finansii/dodatkovii-osvitni-poslughi>.